

“Kaynak”tan “Düşünce Yatağı”na Felsefe Tarihi’nde dolaşan düşünce izleklerindeki yerbilgisi

*"Nulla Vestiga
Retrorsum!"*

[Hiçkimsenin izine rastlamayana
dek geriye git!]

Bir Latin atasözü

Felsefe tarihi, başsız sonsuz (*perennial*) diye nitelenegelen birtakım felsefe sorularının düşünce yoluyla soruşturulduğu bir tarih olduğu kadar, söz konusu soruşturmayı ilk elden yürüten düşünme yetisinin de aralıksız kavranmaya çalışıldığı bir tarihtir. Nitekim düşüncenin başladığı "yer" diye görülen "Eski Yunan Felsefesi"nden bu yana süregelen uzun düşünme serüveni boyunca hemen her filozof, bir yandan belli başlı felsefe soruları üzerine düşünürken, öbür yandan tam da bu soruları düşüncemeyi olanaklı kılan düşünme yetisi üzerine de ayrıca düşünmeyi doğru düşünmenin, *felsefeye düşünmenin*, olmazsa olmaz bir gereği saymıştır.

Kuşkusuz felsefe, doğası gereği, varolan bilgi uğraşları içinde düşünüm-lü (reflexive) olma niteliği taşıyan tek düşünsel etkinliktir. Bu nedenledir ki, ele aldığı sorunlar ya da konular üzerine düşünürken ortaya çıkan düşüncelerle yetinmeyip bu düşünceleri ortaya çıkaran düşünme edimi üzerine de düşünür. Filozoflar da felsefeye düşünmenin

Felsefeye düşünme çok büyük ölçekte "yer" yönelimli bir dile yaslanmaktadır. Filozofların düşüncelerinin büyükçe bir bölümü hep "yer bildiren" bir eğretilenme dağarcığı ile beslenmekte ve daha da önemlisi filozoflar hemen tüm soruşturmalarını belli yerbilgisi içgörülerini doğrultusunda yürütmektedirler.

başlı felsefe tasarımlarından kalkarak kurulabilir.

Felsefe, felsefe tarihini dönemlere ayırma çabalarından da görüleceği üzere, çoğunluk Sokrates öncesi felsefeyle, en temel anlamda da "arkaik" bilinç durumunun bırakılmasıyla başlatılır. Arkaik bilincin egemen olduğu söylencelerle örülmüş kavrayış çerçevesinde(n) yapılan hemen tüm açıklamalar, anlam bakımından sınırları us'un kurallarıyla iyiden iyiye çizilmiş kavramlara, ilkelere, düşüncelere dayanarak değil; somut varlıklara öykünen benzetmeler kurarak, doğa üstü güçlerden yardım alarak, usdışı imgeler yaratarak yürütülmekteydi. Bir kanıtsavdan (aksiyom), bir düşünceden ya da bir önermeden bir başkasına mantıksal yolla ilerleyerek belli varlıklara ulaşan usyürütmeye (*discursive*) dayalı düşünme alışkanlığı edinmiş şu ya da bu düşünce uygarlığının üyeleri için, bu çağrışımlarla bezeli düşünme yordamını kavrayabilmenin felsefe öncesi bir kavrayış konumuna geçmeyi zorunlu kıldığı açıktır. Bununla birlikte, gerek arkaik düşünme düzeninde olsun gerekse arkaik yaşam dünyasında olsun, yer yönelimli izleklerin Sokrates öncesi felsefeye göre daha da egemen bir konumda oldukları kuşku götürmez bir olgudur.

Arkaik kavrayışın bırakılış sürecindeki en belirgin kırılma noktalarından biri, doğrudan usu göreve çağırarak "soru sorarak düşünme geleneği"nin başlayışıdır. Nitekim doğa felsefecileri diye de anılan Sokrates öncesi filozoflar, bir yandan günümüzde halen yanıt aranmakta olan "oluş", "bilgi", "varlık", "algı" gibi pek çok görüngünün "ne olduklarını" anlamak amacıyla çeşitli felsefe soruları inşa ederlerken, öbür yandan bu sorular üzerine ilkörmek teşkil edecek birtakım özgül düşünme yordamları geliştirerek usa dayalı düşünme geleneğini başlatmışlardır. (Bu gelenek günümüze gelinene değin çok büyük ölçüde

bu ayırt edici özelliği uyarınca, düşüncenin nereden geldiği, düşüncenin nasıl olanaklı olduğu, düşüncenin nasıl ilerlediği gibi birtakım "düşünbilgisi" sorularını kimileyin geliştirdikleri felsefenin bütün bir yapısıyla birden, kimileyin de bu tür soruları özgül birer soru olarak yanıtlamaya büyük bir özen göstermişlerdir.

Bu yazımızda felsefe tarihinde dolaşımda bulunan birtakım canalicı soruşturma izleklerine (temalarına), egemen düşünce tasarımlarına, belirleyici olmuş evren kavrayışlarına değinerek, felsefeye düşünmenin çok büyük ölçüde "yer" yönelimli bir dile yaslandığını, filozofların düşüncelerinin büyükçe bir bölümünü hep "yer bildiren" bir eğretileme dağarcığıyla beslediklerini, daha da önemlisi hemen tüm soruşturmalarını belli yerbilgisi içgörülerini doğrultusunda yürüttüklerini göstermeye çalışacağız. Daha açıkça söylersek, felsefedeki sorun örgülerinin, kavram çatılarının, uslamlama yapılarının, kısacası bir bütün olarak felsefe etkinliğinin belli bir yerbilgisi birikimi olmadan olanaksız olduğu savını temellendirmeye çalışacağız. Bu savın

düşünce açısından ne gibi içerimleri olabileceğini ise yazının daraltılmış kapsamı nedeniyle yalnızca sezdirmekle yetineceğiz.

Yerbilim Terimleri Sözlüğü, "yerbilim" adlı bilim kolunu kısaca şöyle tanımlıyor: Yerin ve yerdeki yaşarlığın gelişme tarihini, yerkabunun bileşimini, yapı koşullarını ve evrimlerde egemen olan güçleri inceleyen bilim." (Hamit Nafiz Pamir ve Önder Öztunalı, *Yerbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1971, s. 134.) Bu özlü yerbilim tanımı, kuşkusuz ilk bakışta yer kavramının genelde düşünceyle özeldense düşünce diliyle arasında ne gibi bir bağlantı olabileceği yönünde pek bir şey söylemiyor. Bu yüzden öncelikle, düşünbilgisi ile yerbilgisi arasında böyle bir bağlantıyı kurabileceğimiz bir ortaklık bulgulamak zorundayız. Böylesi bir ortaklık, usa dayalı düşüncenin daha yeni yeni filizlendiği düşünsel bir ortama dönülerek; Thales, Anaximenes, Anaximandros, Parmenides, Heraklitos, Parmenides gibi "Sokrates öncesi" ilkçağ filozoflarının düşüncelerinde, düşüncelerini dillendirdikleri belli

geçerliliğini korumuştur. Ne var ki söz konusu düşünme alışkanlığı, Nietzsche ile Heidegger'in başını çektiği pek çok yirminci yüzyıl düşünürünce düşünme ediminin gerçek doğasıyla çelişmesi bir yana ahlaksal, toplumsal, siyasal bir yığın sorunun da asıl kaynağı olarak gösterilmiştir.)

Sokrates öncesi felsefe duruşuna göre, soru sormayı öğrenmek de soru sorarak düşünmek de dünyanın, yeryüzünün, evrenin neden yapıldığı sorusu, yani "İlk ilke (Arche) nedir?" sorusu sorularak başlıyordu. Sorulan bu ilk sorunun daha ilk bakışta yerbilimin ana soruşturma izlencelerinden biriyle taşıdığı yakınlık açıktır. İlk (*prote*) soruyu soran bu filozoflar, kendilerinden önce olduğu üzere soruya birtakım "söylencebilim" ile "tanrıbilim" kaynaklı dinsel sayıltıların iş başında olduğu doğaüstü açıklamalar getirmek yerine dünyanın yapıtaşını yine dünyada varolan doğal öğelerle açıklama yoluna gitmişlerdir. Anamaddenin Thales "su", Anaximenes "hava", Heraklitos "ateş" olduğu açıklamasını getirmiş; Anaximandros *apeiron* dediği "belirsiz" ya da "sının ol-

mayan" anlamına gelen metafizik bir arche anlayışı geliştirerek yeni açıklama olanakları sunmuş; Empedokles dört öğeyi birden anamadde olarak belirleyerek bileşik ilk ilke düşüncesine varmıştır. Derken Demokritos ile Anaxagoras önderliğindeki ilkçağ atomcuları tekçi ilk ilke anlayışını bırakarak çoğulcu ilk ilke anlayışına geçmişler, böylelikle de "ilk ilke tasarımı"nda boy veren tarihin bilinen bu ilk ussal düşünce yapısının evriminin son aşamasına geçilmiştir.

İlk ilkeye dayalı dünya tasarımı-nda yanıt aranan (verili) dünyanın gerisinde, başlangıcın öncesinde yatanın ne olduğu, dünyanın nasıl var olmaya başladığı, varoluşu neyin başlattığı gibi sorular yardımıyla "başlama olgusu"nun kaynak izleği doğrultusunda kavranılmasıdır. Bu yüzden söz konusu düşünürlerden elimize ulaşan sayıca sınırlı, çoğu da bölük pörçük nitelikteki parçaların birçoğuna bir "başlangıç metafiziği" ya da bir kaynak arayışı diye bakılabilir. Özünde yerbilimin sözdağarcığından devşirilmiş olan kaynak eğretilemesi, "düşüncenin kaynağı", "varlığın kaynağı", "yaşamın kaynağı" gibi ad öbekleri altında

filozofların ana soruşturmalarına yön çizer olmuştur. Nitekim, "kaynak" izleği sonradan kurulmuş onca felsefe dizgesinin de kimileyin belirgin kimleyin de belli belirsiz yönelimlerinden biri olmayı yüzyılımızda yaşanan derin düşünce bunalımına gelinene dek sürdürecektir.

Hemen burada yukarıda andığımız sözlüğün "kaynak" maddesinde neler dendiğine kulak vererek ilerleyelim. Sözlük şöyle tanımlıyor kaynağı: "Yeraltı suyunun doğal olarak [kendiliğinden] yeryüzüne çıktığı yer" (a.g.y., s.779). Şimdi bu yerbilim teriminin tanımını biraz önce değindiğimiz ortaklığı kurmak amacıyla bir de felsefe gözüyle işleyip irdeleyelim. Tanımda ilk olarak dikkat edilmesi gereken nokta, oldukça önemli bir ayırımın daha baştan varsayılarak tanımın veriliyor oluşu. Kaynak teriminin *neliği*, "yeraltı" ile "yeryüzü" arasında yapılan ayırım üzerine temellendiriliyor. Tanımı felsefi bir dille yeniden yazacak olursak, kaynak yerin altında bulunan bir şeyin yerin üstünde çıktığı yerdir. İşte buradan yani kaynaktan, pek çok varlıkbilgisi kategorisini de pek çok varlıkbilgisi sorununu da kurmak

olanaklılık kazanır - yeter ki yerin altındaki bir şeyin belli bir yerden yeryüzüne çıktığını, yerin altından yerin üstüne çıkan bir şey(ler) bulunduğunu kabul edin. Kaynak teriminde tanım gereği yatan yer-altı/yerüstü ayrımı, Yunan felsefesinin ola ki en önemli ayrımlarından biridir, çünkü hemen tüm Yunan düşünürlerinin sorgulama gereği dahi duymadan kullandıkları, düşünüşlerini belirleyen temel bir sayılıdır. Ancak kaynak teriminin felsefe açısından asıl önemi, bir başka deyişle filozofların bu terimsiz düşünemez oluşlarının nedeni, terimin aslında "başlangıç" düşüncesine, bir biçimde başlayabilme sorununa yanıt olmasında yatar. Bu anlamda ilk ilke (kaynak) tasarımıyla yalnızca dünyanın hangi maddeden oluştuğu değil, ne zaman oluştuğu, yani dünyanın ne zaman başladığı sorusunun da bina edilmiş olduğu söylenebilir. Aynı soruyu kaynağı olduğu düşünülen, kaynağı aranan herşey için ayrıca sormak olanaklıdır. İnsan ilk ne zaman varoldu, düşünce ne zaman başladı, evren ne zaman kuruldu, hatta zaman ne zaman başladı diye. Öyleki ilerleyen yüzyıllar ile birlikte, her bir soru aracılığıyla ayrı ayrı kollardan yürütülen kaynak arayışı, bir yandan felsefenin araştırma damarlarının dalaşarak genişleyerek tüm bir düşünce tarihi gövdesini sarmasına yol açacaktır.

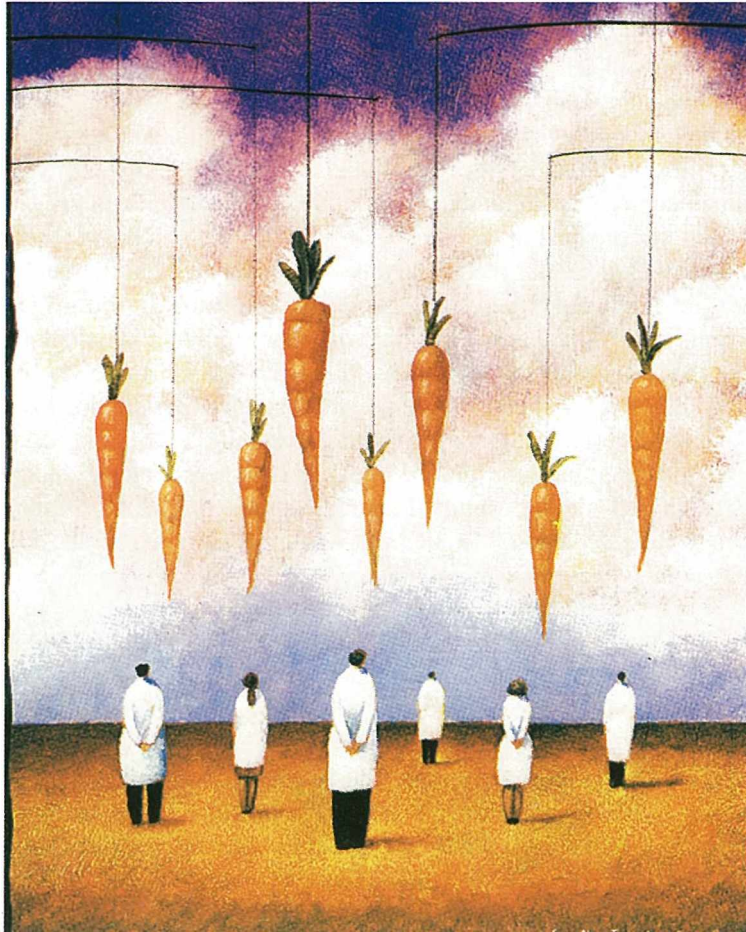
Düşüncenin temelini çok büyük ölçüde yer bildiren terimlerle atmış Sokrates öncesi fel-

sefenin kapanışıyla birlikte, gerek düşünmenin gerekse düşünme dilinin artık iyiden iyiye yer bildiren terimlerle iş görür olduğuna tanık oluruz. Bu anlamda Sokrates öncesi felsefe konuşmayı yeni sökmeye çalışan bir çocuğun alıştırmalarıysa, Sokrates sonrası felsefenin çocuğun yeni yeni söktüğü dilde giderek yetkinleşmesiyle konuşma ustalığına erişti olduğu söylenebilir.

Sözelimi, Platon "Görünürdeki Dünya"yla da (Duyular Dünyası), "İdealar Dünyası"ndaki (Düşünler Dünyası) gerçek varlıkların birer gölgesi diye gördüğü bu dünyadaki kopya nesnelere de yetinmeyip, görünen şeylerin "İdealar Dünyası"ndaki gerçek hallerini anımsama zorunluluğuna dikkat çeker. Bir başka deyişle, düşüncenin ya da varlığın kaynağına yeniden dönmek isterken, dönülmesi gereğine dikkat çekerken tüm bir düşünme yapısını özünde yine kaynak izleğinden kurar. Hemen farkedileceği üzere, kaynak tasarımında içerilen yeryüzü ile yeraltı ayrımı Plato'nun elinde bu

kez başka bir ayrıma, "Görünümler Dünyası ile Gerçekler Dünyası" ayrımına bürünmüştür. Ayrımın Platon'un elinde böylesi bir başkalaşıma uğrayışı açık ki Sokrates öncesi felsefenin kaynak tasarımının da bir başkalaşım geçirdiğinin kanıtıdır. Nitekim, Platon anımsanması gereken unutulmuş bir kaynağa (İdealar Dünyasına) diyalektik yöntemle insanın geri dönmek gibi bir ödevi olduğunun altını çizerken, felsefenin neredeyse bütün çerçevesini kaynaktan uzaklaştığı, kaynağın uzağına düşüldüğü olgusuna göre biçimlendirir. Burada dile gelen "kaynak özlenesi (nostaljisi)" diyebileceğimiz, felsefece de bir hayli derinliği bulunan felsefeye duyduğumuz durumu, çeşitli evrimlere uğrayarak yüzyılımızda Heidegger'in Varlığın unutulmuş sesini duymaya yönelik çağrısında yeniden karşımıza çıkar. Gerçi Heidegger kaynaktan çok daha uzaklaşmış bir yüzyılın düşünürü olması nedeniyle, felsefe için kaynağın yani başlangıcın yeri için ister istemez daha yakın bir başlangıç önerir: "Felsefe, gerçek düşünce yurt özlemiyle başlar." Bu aslında yirminci yüzyılda düşüncenin geldiği yerin kaynaktan ne denli uzak bir yer olduğunun da çarpıcı bir savsözle açığa vuruluşudur. Görünen o ki, kaynak gibi halis bir yerbilim teriminin salt felsefe tarihindeki dolaşımını izlemek bile başlı başına ilginç bir düşünsel deneyim olmaya adaydır; tıpkı bir yerbiliminin kaynağın yerini bulgulamak için kaynağın yönünü belli eden birtakım izleri okuyarak kaynağın izini sürmesi gibi.

Kaynak izleği, kuresuz bir bölümleneci, şeyleri ayrılabilir en

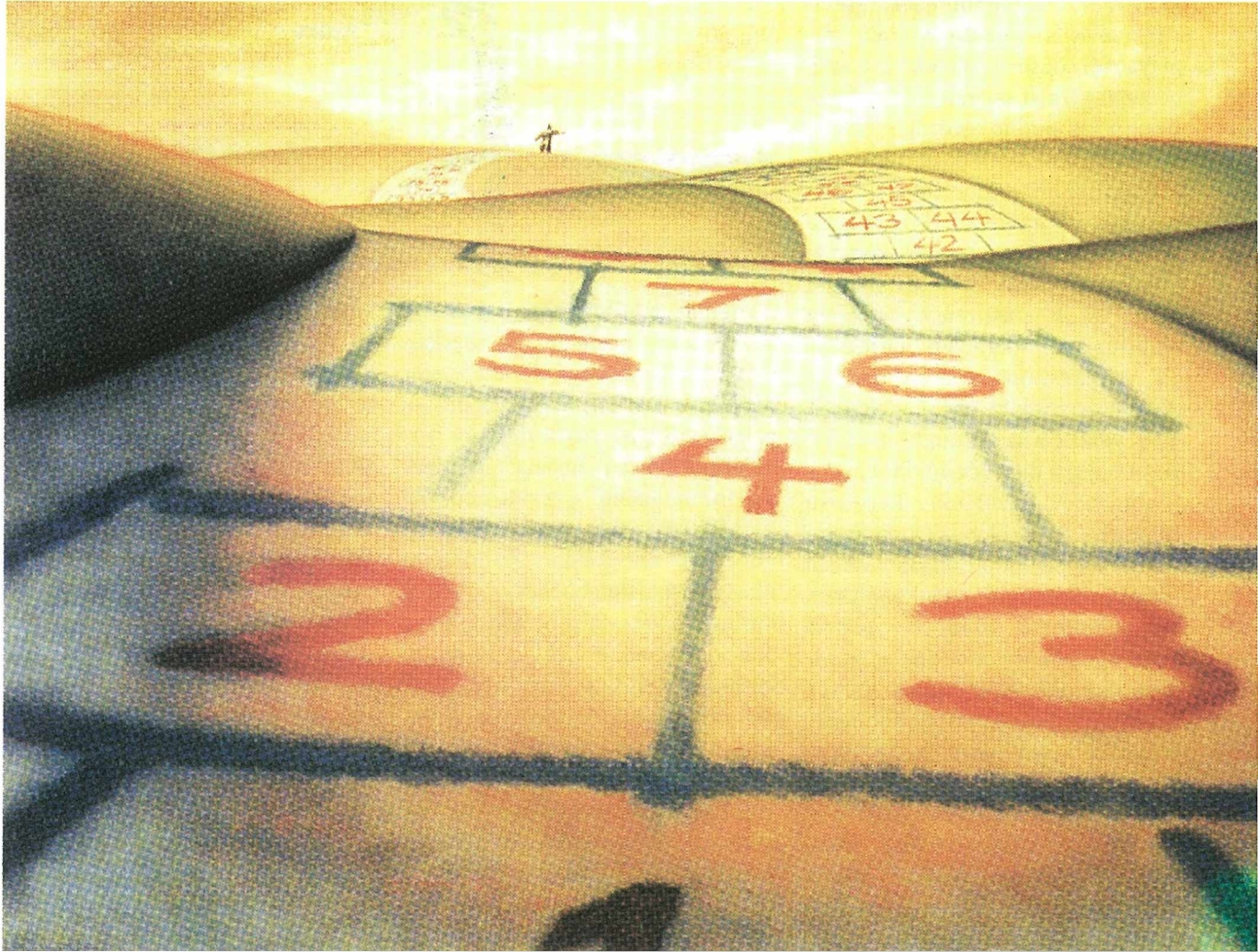
küçük yapıtaşlarına dek ayırmayı bilen usta ayırıcı Aristoteles'in felsefesinde gene iş başındadır. Aristoteles yeryüzü'nde olan bitenlerin Platon'un yaptığı gibi bu denli hafife alınamayacağını kesinledikten sonra, düşüncenin kaynağının da yatağının da varlık denizine döküldüğü yerin de bu dünyada temellendirildiği bir düşünce dizgesi çıkarır ortaya. Dünyayı "devinmeyen devindirici" dediğiyle başlatır, bunun dışında bir önem yüklememesi kaynağı ayrıca soruşturma gereği duymaz. Kaynak yapması gerekeni yapmış, yeryüzüne bir devinim kazandırdıktan sonra yeryüzünün devinisine bir daha müdahale etmemiş, kendi devinisine bırakmıştır yeryüzünü. Aristotelesçi düşünme konumunda, kaynağın işlevi yani başlangıç noktası belirlendikten sonra, ayrıca bir kaynak

araştırması ya da kaynak felsefesi yapmanın gereği kalmamıştır artık. Önemli olanı başlangıçtan bu yana olmakta olanların dizgeli bir yolla bilinmesi, ilerde olacakların mantıksal olarak öngörülmesidir. Aristoteles bu amaç uyarınca ilkece bilenebilecek her ne varsa araştırmış, yüzyıllar boyunca doğruluğu tartışmasız kabul edilecek koca bir bilgi dağarcığı sunmuştur. Aristoteles'in bu denli başarılı oluşu kuşkusuz kaynak tasarımı bir şekilde alt etmeyi başarmış olmasından ileri geliyor olsa gerektir. İlkçağ felsefesi "kaynak" gibi anlamca doğurgan birtakım yer bildiren terimlerle varlığın düzenini, doğasını, oluşunu araştırmayı çok büyük ölçüde yine yerbilgisinin sağladığı olanaklarla gerçekleştirmiştir.

Yakın dönemlere değin "karanlık" diye nitelenegelen ortaçağa ge-

lindiğindeyse, bu dönemde düşünülmüş olanları, yapıp edilenleri ola ki çağcıl önyargılardan kurtularak değerlendirmek için biraz daha incedelikli bir bakışla bakmak gerekir, tıpkı Fransız bilim tarihçisi ve bilim felsefecisi Alexandre Koyre gibi. Koyre, Ortaçağın gerçek düşünsel ruhunu yansıtmak amacıyla ortaçağ düşünürlerinin bıkıp usanmadan yanıt aradıkları, biz çağcılların düpedüz saçma bulacağı şöyle bir tartışma sorusuna değinir: "Bir toplu iğnenin başına 1000 mi yoksa 1001 mi ruh (melek) kanadı sığar?" Bu "saçmasapan" soru Koyre'ye göre aslında hiç de öyle değildir, çünkü ortaçağ'lı meslektaşları aslında ruh yer kaplar mı yoksa kaplamaz mı gibi derin bir soruyu soruşturmaktadırlar.

Burada yer teriminden daha da önemlisi "yer kaplama" eylemce-

sidir, çünkü bu eylemce bizi doğrudan doğruya felsefe düşünmenin çok temel bir özneliğine götürür: varlığın ya da varolmanın yer kaplama yüklemine dayanak yapılarak soruşturuluyor oluşuna. Nitekim felsefe tarihinde varlık ile yokluk gibi iki temel varlıkbilgisi kategorisi uzunca bir süre yer kaplama yüklemi doğrultusunda belirlenir olagelmıştır. Gözükten o ki, felsefenin en önemli kollarından varlıkbilgisinin, varlık ile yokluk ikiliği temelinde yerbilgisiyle yan yana geliyor olması hiç de yabana atılmaması gereken bir ortaklıktır. Gerçi bu ortaklık düşüncesinin ilk izlerini yine Aristoteles'in erek yönelimli (teleolojik) evren kurgusunda belirttiği bir düşünsel eğilimde bulmak olanaklıdır. Aristoteles, "evrende varolan (devinen) herşeyin havaya yükselen dumandan tutun da fırlatılan oka dek "doğal yerine dönme çabası içerisinde" olduğunu ileri sürer. Aristoteles boşlukta devinimin olmayacağı düşüncesinden kalkarak boşluğu yerden saymaz. Bu nedenle Aristoteles'in dile getirdiği "evren boşluktan tiksindir" sözü, pek çok konuda olduğu gibi tüm ortaçağ boyunca pek çok varlıkbilgisi araştırma izlencesinin uymak zorunda olduğu bir ilksavdır. Bu ilksava göre, varlık araştırması boşluğun olumsuzlanıp doluluğun olurlandığı bir yer araştırmasıyla bir görülür, doluluksa zorunlu olarak doldurulmuş yani varlık kazandırılmış bir yerin olduğu düşüncesini imler.

Modern felsefenin kurucusu Descartes ile birlikte işler, düşünme eyleminin bir bütün olarak kurulan felsefe dizgesiyle temellendirmek yerinc sorunun özgül bir felsefe sorunu olarak başlı başına araştırılmaya başlanmasıyla birlikte epeyce değişmeye başlar. Artık sorunsuz, çelişkiler içermeyen, düşüncelerin birbirine dolaşmadığı "açık seçik" bir düşünme ya da kavrayış arayışı felsefe gündeminin birinci sorunu konumuna gelir. Zaman içinde düşüncenin başlangıçtaki açık se-

çikliğinin yitirildiğinin, karışık ya da çapraşık düşünölmeye başlandığının da alttan alta olurlanmasıdır bu. Daha da önemlisi, geçmişten gelen yerbilgisi yüklü düşünce terimlerinin kuşku sınamasına tutulmalarının önünü açar bu gelişme. Bundan böyle felsefenin baş koşulu, yöntemli bir kuşku aracılığıyla ilkece kuşkulanılabilecek herşeyden kuşku duyarak düşünceleri tek tek elden geçirmektir, ta ki kendisinden kuşkulanılmayacak bir şeye, kendisinden kuşku duyulamayacak bir yere varana dek. Nitekim Descartes da bilgi kuramını elden geldiğince yöntemli bir kuşkuyla denetleyerek kurarken, sonuna dek götürölmüş bir ilkçağ kuşkuculuğu önermeyip bir "yer"de durulup kuşkuya son

verilmesi gerektiğini bildirir.

Felsefe tarihinde ilk kez yöntem üstüne bu denli yöntemlice yoğunlaşmış olmasının önemli bir içerimi vardır. Yöntem felsefe açısından Descartes'ın dilinde doğru-düzgün, yanlışla düşmeden us yürütmek anlamına gelir. Yöntem düşüncesi üzerine yapılan son derece güçlü vurgunun doğal bir sonucu, felsefenin gündemini uzunca bir süre düşüncenin haritasını çıkarmak gibi bir amacın peşine düşülecek olmasıdır. "Düşünce Haritası" izleği, bize ister istemez "yerbilim haritası" terimini çağırıştırıyor, terimin filozoflarca kullanılmasının nedenlerini filozoflara sunmuş olduğu düşünce olanaklarına kısaca bakarak görmek olanaklı. Sözlük şöyle

tanımlıyor terimi: "Çeşitli yerbilim katmanlarını başka başka renk ya da imlerini gösteren topograf haritası"(a.g.y., s.135). Tanımın felsefe açısından ilk içerimini belirgileştirecek olursak, tanımda geçen yerbilim "katmanları" deyişi bizi doğrudan doğruya düşünce "katmanları gibi" bir başka önemli felsefe izleğine taşır. Felsefe tarihinde bu izlek doğrultusunda düşüncenin çeşitli katmalara ayrılışına, her birinin ayrı ayrı incelenişine tanık oluruz. Sözgelimi bu katmanlardan ilki genelgeçer, öğrenilmiş, herkesçe tartışmasız onaylanan "ortakgörü" katmanıdır. Birçok felsefeciye göre, ortakgörü düşüncenin en sıg, en yüzeysel, en yetersiz çoğunluk belli önyargıların, gelenek ile göreneklere dayalı inanç ya da kanıların, yerleşik kalıplaşmış bilgilerin taşındığı geçirimsiz bir katmandır. Daha çok sıradan, sokaktaki insanın düşünme alışkanlarına karşılık gelen bir düşünme katmanıdır. Bu yüzden, felsefeye dolayısıyla da felsefeciye düşen bu katmanla kalmayıp daha derinlere inerek, öteki düşünce katmanlarını soruşturmak, "katmanbilgisi"ni genişletmek, düşünce evrenindeki "katman bilgisi eksikliği"ni gidermektir. Katmanın felsefeye yeterliğinin "derinlik" ile "sıgılık" gibi iki yerbilim niteliğiyle belirtilmesi yerbilimin felsefeye ne denli içli dışlı olduğuna gene kanıt oluşturuyor gibidir.

Felsefe tarihi boyunca, çeşitli düşünce akımları ya da okullarınca en doğru, en sağlam, en şaşmaz bilginin hangi düşünce katmanından geldiği konusu pek çok bilgi kuramının temel sorunlarından biri olmuştur. Sorun bir yer bilim terimine dayanarak bina edilince, soruya verilecek yanıtların da oluşturulacak felsefeye duruşlarının da "bölge", "alan" "plato" "toprak" gibi yer bildiren pek çok başka yerbilim terimlerinin sunduğu düşünme çağrışımlarıyla aranacağı açıktır. Katman eğretilmesinden yola çık-

mış yirminci yüzyılın önde gelen düşünürlerinden Foucault'nun elinde felsefeye soruşturmanın özünde bir kazıbilim olarak belirlenişine dek gider.

Descartes'ın başlattığı modern felsefeye birlikte filozoflarının yer tasarımında önemli değişiklikler başgösterir. Nitekim Descartes düşüncenin doğru yürümesi için doğru yöne yönelerek yol alması gerektiğini düşündüğünden *Yöntem Üzerine Konuşma* başlıklı yol gösterici bir kitap yazma gereği duymuş, bununla da yetinmeyip *Aklın Yönetimi için Kurallar* adlı yapıtında konunun önemini derinlemesine incelemiştir. Çağdaşı sayabileceğimiz Spinoza aynı sorunun yanıtını kurduğu dizgenin sürekli sağlamsanı yapmak amacıyla hep canlı tutmuştur. Hatta felsefe tarihinin başyapıtlarından *Ethica* adlı yapıtını yazmaya girişmezden önce *Ethica'yı* anlamayı, *Ethica'da* kurulmuş felsefe dizgesini daha kolay kavranır kılmak amacıyla bitirmeden bıraktığı kitabın başlığı da özünde aynı soruya yanıt arandığını gösterir. *Kavrayış Gücünün İyileştirimi Üzerine İnceleme*. Bitmemiş bu önemli yapıtın altbaşlığı daha da ilginçtir. *Kavrayışı Şeylerin Gerçek Bilgisine Götüren Yol Üzerine*.

Artık açık açık "yol" izleğiyle felsefe yapmaya başlayan bu düşünme yapısında, zaman içersinde yol izleğinin de bırakılıp "ırmak yatağını" anıştıran "düşünme yatağı" izleğine geçilmesi söz konusudur. Bu yeni düşünce yapısıyla da gene yerbilim terimlerinden beslenerek kurulmuş koca koca felsefe dizgeleriyle karşılaşılır. Geçmişten gelip geleceğe uzanan, üzerinde yürünen bir yol ya da içerisinde düşünülen bir yatak vardır hep, yeter ki akış halinde oluşunu sürdüren bir şey olsun. Felsefe bundan böyle ne kaynak arayışıdır, ne de başlangıç. Jasper'ın deyişiyle "felsefe yolda olmaktır" artık.

Son çözümlenmede, felsefe tarihindeki önemli düşünce devrim-

lerinin, düşünsel kırılma ya da kopmaların büyük ölçüde yer bilim terimlerinin değiştirilmesiyle, yeni yerbilim terimlerinin dolaşıma sokulmasıyla gerçekleşmiş olması baştaki savımızın geçerliliğini daha bir pekiştiriyor. Ne var ki, yirminci yüzyıla girilmesiyle birlikte düşünme olanağının temellendirilmesi ödevi yerini, düşünememe olanaksızlığının gerekçelendirilmesi girişimlerine bırakmıştır. Bu bakımdan Nietzsche'nin, Wittgenstein'in, Heidegger'in daha yakınlarda ise Deleuze, Derrida, Levinas gibi önde gelen Fransız düşünürlerinin felsefe çalışmaları, düşüncenin nasıl olanaklı olduğu sorusunu yanıtlamak yerine artık neden düşünemeyiz olduğumuz sorusuna verilmiş kapsamlı yanıt arayışları diye görülebilirler. Söz konusu durumun düşüncenin önünde ne denli ciddi bir açmaz oluşturduğunun ayırdına, geçmişten getirilen yerbilgisi terimleri ağının artık olanca yüküyle düşünceyi taşıyamayıp çökmüş olduğunun saptanışıyla biraz olsun varılabilir. Geline bu noktada, çoğunluğu yer kaynaklı olan tek tek kavramların bırakılmasından ya da yenilenmesinden çok, yere dayalı bütün bir kavram üretme yordamının değiştirilmesinin gereği yenilenmektedir sürekli. Ama böylesine büyük bir izlenec de enisonu yine yer bildiren bir terimle dolaşıma sokulmaktadır. Durmadan sözü edilen artık "düşüncenin yatağının değiştirilmesi"nin, yeni bir düşünce yatağında düşünme vaktinin geldiğidir... ta ki yeni bir düşünme yeri bulana, düşünceye yeni bir yer gösterene dek.